

*І. О. Петухова, Національний університет державної податкової служби
України*

ДИТИНА ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Петухова І. О.

Дитина як об'єкт психолого-педагогічних досліджень (історико-педагогічний аналіз)

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз психолого-педагогічних досліджень дитячої особистості в Україні від дореволюційних часів до кінця 30-х рр. ХХ століття. Описано персональний внесок вітчизняних педагогів у справі дослідження дитини. Проаналізовано роботу Київської, Харківської психологічних шкіл та інших спеціалізованих установ щодо методології психолого-педагогічного дослідження.

Ключові слова: тести, педологія, Харківська психологічна школа, Київська психологічна школа.

Петухова И. А.

Ребенок как объект психолого-педагогических исследований (историко-педагогический анализ)

В статье представлен историко-педагогический анализ психолого-педагогических исследований детской личности в Украине с дореволюционных времен до конца 30-х гг. ХХ века. Описано персональный вклад отечественных педагогов в деле исследования ребенка. Проанализировано работу Киевской, Харьковской психологических школ и других специализированных учреждений относительно методологии психолого-педагогического исследования.

Ключевые слова: тесты, педология, Харьковская психологическая школа, Киевская психологическая школа.

Комплексне психолого-педагогічне дослідження дитини має тривалу неоднозначну історію, яке не втратило своєї актуальності в сучасній педагогічній науці та шкільній практиці. Ідея цілісного дослідження людини перетворюється на ключовий методологічний принцип, стрижневий як для загальної, так і для педагогічної психології. Спроби втілення зазначеної ідеї мали місце вже на початку становлення вітчизняної науки, тому звернення до

аналізу досвіду психолого-педагогічного дослідження уявляється необхідним. Метою нашої статті є здійснення історико-педагогічного аналізу психолого-педагогічних досліджень дитини кінця XIX – першої третини XX століття. Запропоновані часові межі обумовлені масовим входженням тестування як засобу психолого-педагогічної діагностики в освітній простір.

Масовий інтерес до вивчення дитини серед лікарів, вчителів, батьків почав спостерігатись наприкінці XIX століття. На даному історичному етапі дитина виступала об'єктом і предметом дослідження окремої науки, педології, оскільки характеризувалась унікальністю, фізичною та духовною неповторністю, відмінністю на різних вікових етапах [2]. Основним завданням педології стало комплексне вивчення духовної та фізичної природи дитини за допомогою основних методів, до яких відносили біографічний метод, спостереження, природний та лабораторний експеримент, метод вивчення продуктів дитячої творчості, анкетування та тестування. Під впливом поглядів представників російської психолого-педагогічної еліти А. Бернштейна, В. Бехтерева, П. Каптерева, К. Корнілова, О. Лазурського, О. Нечаєва, М. Рибнікова, Г. Россолімо, М. Румянцева, які, в свою чергу черпали ідеї зарубіжних науковців (А. Біне, Б. Бекінгема, Ф. Гальтона, Г. Еббінгауза, Д. Кеттела, С. Кортіса, Г. Мюсстерберга, Д. Райса, Т. Сімона, Е. Торндайка, Л. Термана, С. Холла, Х. Чайдлса, В. Штерна), вітчизняні дослідники дореволюційного періоду (С. Ананьїн, М. Ланге, М. Павлова, І. Сікорський, Я. Чепіга) розробляли власні тестові випробування, спрямовані на дослідження психіки дитини з урахування автентичності українського суспільства.

Коло наукових інтересів С. Ананьїна було зосереджено навколо вивчення психічних процесів і функцій індивіда: „Дослідження з теорії пізнання” (1912), пізнавального інтересу особистості „Інтерес у вченні сучасної психології і педагогіки” (1915); дослідження моральних ідеалів учнів „Дитячі ідеали” (1911), мети, завдань, змісту освіти „Історія педагогіки” (1911), „Нариси з педагогіки середньої школи” (1914), „Сучасна доба і виховання” (1922), „До питання про знесення класно-урочної системи” (1924); висвітлення проблем

естетичного „Естетичне виховання” (1922) і, зокрема, музичного „Психологія музичних переживань” (1923), „До вивчення музичного боку дітей та дитячої музичної здібності” (1924), образотворчого „Дитяча художня творчість і педагогічні збочення” (1928), трудового виховання „Трудове виховання, його минуле і сучасне” (1924), інноваційних методів навчання „Екскурсійний метод викладання” (1922), „Педологічний семінар при Київському ІНО” (1923) та розвитку дитини „Педологія” (1923); зарубіжного освітнього досвіду „30 слів до Педагогічної енциклопедії” (1924), „З педагогічного життя Німеччини” (1924), „Актуальні питання педагогіки на Заході” (1924), „Історія педагогічних течій” (1929) [6].

Вітчизняна дослідниця М. Павлова досліджувала психічні процеси, стани, інтереси дитини в умовах природного експерименту, оскільки умови, в яких відбувались випробування, були звичними для дитини, і вона не підозрювала, що являлась об'єктом спостереження. „Поставивши дитину у природні, звичні для неї умови, ми ближче підходимо до неї, її життя, змушуємо проявляти її пам'ять, увагу, уяву, її розумові інтереси, ідеали та інші сторони її індивідуальності” [7, с. 10]. Застосовувати природний експеримент М. Павлова радила у випадках, коли спостереження та біографічний метод не могли дати вичерпної інформації стосовно реакції дитини. Природний експеримент, на думку дослідниці, займав проміжну позицію між спостереженням і лабораторним експериментом, до останнього він був близький тим, що експериментатор свідомо створював умови, за яких міг цілеспрямовано спостерігати за проявами дитячої психіки. Ряд дослідників (М. Павлова, П. Каптерев, К. Корнілов, М. Рибніков, В. Смірнов, М. Румянцев) вважали тести різновидом природного експерименту.

Науково-педагогічна діяльність лікаря-психіатра І. Сікорського зосередилася на дослідженнях працездатності та втоми дітей (1870); вивченні розумової праці та морального розвитку (1911). Особливу увагу дослідник приділив науково-дослідній роботі з „дефективним” дитинством. З метою виявлення відхилень у розумовому розвитку, поведінці дітей, український

дослідник створив Лікарсько-педагогічний інституту (1903) у м. Києві, до складу якого входила психологічна лабораторія та педагогічна амбулаторія, в яких фахівці здійснювали психолого-педагогічну діагностику, корекційний вплив, надавали консультативні послуги [5].

Різноманітність наукових інтересів вченого знайшла своє відображення у численних наукових працях: „Про заїкання” (1889), „Збірка наукових статей по питаннях загальної психології, виховання та нервово-психологічної гігієни” (1900), „Душа дитини” (1901), „Загальна психологія з фізіономікою у ілюстрованому додатку” (1911) тощо.

Завдяки кропіткій році українського психолога, педагога М. Ланге при Новоросійському університеті (м. Одеса) в Україні було відкрито першу психологічну лабораторію (1895), в якій здійснювались експериментальні дослідження по вивченню сприйняття, уваги, волі [1]. Створення даної лабораторії стало поштовхом до впровадження експериментальних методів дослідження дитячої особистості в освітній простір України.

Вітчизняний педолог Я. Чепіга відстоював доцільність комплексного дослідження дитячої психіки в межах педології як науки, що повинна замінити педагогіку, яка не відповідає вимогам суспільства: „раніше пізнання про дитину здобувалися або особистими випадковими спостереженнями, або своїми особистими почуттями, переживаннями, уявленнями та згадками про свої дитячі події і поведження. Шкільне життя дитини, її розумова робота не вивчалися шляхом наукових дослідів, а були більше в країні фантазії, гадок та особистих міркувань. І такі важливі прояви шкільного життя як утома, уявлення, навіювання, типи сприймання, пам'яті тощо не могли бути вивченими простим спостереженням, для них потрібна була точна й стала наука дослідження, потрібен був експеримент. З цієї потреби в точній науці про дитину як об'єкт виховання виникла експериментальна педагогіка, або педологія” [8, с. 5].

Таким чином, у дореволюційний період, актуальності набули дослідження індивідуально-психологічних особливостей дитячої особистості,

рівня обдарованості та відсталості, сформованості психічних процесів, навчальних досягнень тощо. „Дореволюційне” дослідження було орієнтовано на індивідуальний підхід у роботі з дитиною на основі спостереження, експерименту, тестування.

Українська педагогічна наука двадцятих років ХХ століття характеризувалась прогресивністю та стрімким розвитком психолого-педагогічних поглядів. Використовуючи на практиці ідеї зарубіжних шкіл та напрямів, вітчизняні діячі створювали власні течії (педагогіка, експериментальна психологія, рефлексологія, педологія, психотехніка), в межах яких здійснювалося вивчення природи дитини. Тридцять років ХХ століття ознаменувалися масовим переформатуванням уваги педагогів з дослідження індивідуальності дитини на вивчення дитячого колективу як основного фактору виховного впливу. З огляду на це, „радянський тест” став здебільшого груповим (колективним) і відзначався спрямованістю на визначення досягнень не окремої особистості, а особистості як складової частини шкільного колективу.

Впровадженням експериментальних методів дослідження індивідуально-психологічних особливостей дітей шкільного віку, динаміки розвитку та функціонування дитячого колективу, опікувались спеціалізовані установи, зокрема, Український науково дослідний інститут педагогіки (УНДІП), інститути охорони здоров'я дітей та підлітків (ОЗДП), лікарсько-педагогічні кабінети, досвідно-педологічні станції. Окрім вище перерахованих установ, психолого-педагогічні дослідження активно впроваджувались в межах психологічних шкіл.

Широко відомою була Харківська психологічна школа, що розпочала власну діяльність у 1931 р. і залишалась осередком не тільки української, але і російської психолого-педагогічної думки. Основним завданням, що стояло перед працівниками даної науково-практичної установи, було вивчення засобів, цілей та мотивів дитячої діяльності через дослідження сенсорних дій (В. Аснін, О. Запорожець), розумових дій (В. Аснін, О. Запорожець, К. Хоменко),

мнемічних дій при довільному та мимовільному запам'ятовуванні (П. Зінченко), особливостей естетичного сприйняття (Д. Арановська, О. Запорожець, О. Кінцева, Т. Титаренко), усвідомлення мови в процесі гри (Г. Луков), формування понятійного мислення (О. Кінцева); вивчення дитячого колективу (О. Залужний) [9].

Київська експериментальна школа комплексно досліджувала особливості психіки дитини. В межах зазначеної установи досліджувались питання психології особистості (Г. Костюк, О. Раєвський), політехнічного навчання, психології профконсультування і профорієнтації (П. Пелих, Л. Гордон); розвитку пізнавальної, емоційної сфер особистості, психологічні аспекти навчання і виховання (Д. Ніколенко); корекція втомлюваності (І. Карпова); основи дитячої психофізіології (Є. Видро) [4].

Тести широко використовували для діагностики мотивації девіантної поведінки неповнолітніх дітей. Так, якщо для роботи зі школярами актуальними були тести на визначення рівня шкільних досягнень та розумового розвитку, то для роботи з вищезазначеною категорією дітей застосовувались методи діагностики емоційної сфери як такої, що визначала стимули домінуючих гіпер та гіпоемоцій, які, в свою чергу, сприяли відхиленню поведінки суб'єкта від норм, встановлених державою та суспільством. До них відносили: тести Біне, Грегора, Меймана, Штерна, Шулькофа [3].

Вітчизняні психолого-педагогічні дослідження першої третини ХХ століття асоціюється з діяльністю Г. Ващенка, О. Залужного, Г. Костюка, А. Мандрики, Я. Чепіги. Аксиологічний аналіз наукової спадщини прогресивних педагогів дозволив нам проаналізувати персональний внесок у теорію та практику психолого-педагогічного діагностування дитини. Так, Г. Ващенко розробив систему тестів обдарованості (1926) та здійснив масову перевірку дітей шкіл м. Полтави (1927). О. Залужний подав власну класифікацію тестів (1926), створив автентичний тест на визначення рівня організованості дитячого колективу (1930), який можна вважати першоосновою до створення методу соціометрія, аналізував наукові праці зарубіжних та

вітчизняних колег, що висвітлювали методологію тестування (1926). Стояв на позиції тестів як допоміжного методу вивчення дитячої особистості та колективу. Коло наукових інтересів Г. Костюка було зосереджено на тестах успішності як способу обліку шкільної праці та загального розвитку дітей (1928), був автором „безбланкових” тестів (1928). А. Мандрика окреслив теоретичні передумови виникнення тестів (1925), запропонував власну класифікацію тесту (1925), підняв питання об’єктивності вчительських оцінок (1926), обґрунтував надійність тесту порівняно з іншими методами діагностики (1928), визначив вплив місця розташування завдання на кінцевий результат (1928). Дослідницька діяльність Я. Чепіги зосередилась на методологічних засадах тестування: вимогах до процедури тестування, принципах побудови тестів, вимогах до осіб, що здійснюють тестування (1926); аналізі зарубіжних тестових методик з арифметики (1926), читання (1926) з метою їх подальшої адаптації до умов вітчизняної школи.

Таким чином, здійснений нами історіографічний аналіз дозволяє стверджувати, що дослідження особистості дитини у загальноосвітній школі 20-х років ХХ століття здійснювалось через використання тестів загальної та спеціальної обдарованості. Тестування початку 30-х років ХХ століття було переорієнтовано на дослідження колективу, внаслідок чого масового розповсюдження набули дослідження трудової поведінки членів шкільної групи. До перспектив подальших наукових розвідок варто віднести аналіз дослідження дитини у повоєнні часи та період панування радянської влади.

Література

1. **Акімова Л. Н.** Становлення і розвиток вітчизняної експериментальної психології (на матеріалі Південноукраїнського регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 „Загальна психологія, історія психології” / Л. Н. Акімова. – Одеса, 2001. – 19 с.

2. **Ананьїн С. А.** Педологічний семінар при Київському ІНО / **С. А. Ананьїн** // Шлях освіти. – 1923. – № 7 – 8. – С. 269 – 271.

3. **Бельский П. Г.** Исследование эмоциональной сферы несовершеннолетних, отклоняющихся от нормы в своем поведении / П. Г. Бельский, В. Н. Никольский. – Москва, 1924. – 89 с.

4. **Болотнікова І. В.** Розвиток ідеї цілісного дослідження дитини в українській педології 20-30-х років. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01. – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Київ, 2004.

5. **Врачебно-педагогический** Институт для умственно недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорской в Киеве. Отчет о деятельности за 1905 и 1906 годы. – Киев : Литотипография т-ва И. И. Кушнерев и К, 1906. – 57 с.

6. **Кошечко Н. В.** Науково-педагогічна діяльність С. А. Ананьїна (1873-1942) / Н. В. Кошечко. – Київ, 2008.

7. **Павлова М. А.** Практическое руководство к изучению личности ребёнка / М. А. Павлова. – Одесса : Издание книгоиздательства А. А. Ивасенко, 1916. – 84 с.

8. **Чепіга Я.** Педологія, або наука про дітей / Я. Чепіга // Світло. – 1911. – № 5. – С. 4 – 9.

9. **Ясницкий А.** Очерк истории Харьковской школы психологии: период 1931–1936 гг. / А. Ясницкий // Культурно-историческая психология. – 2008. – № 3. – С. 92–102.

Petukhova I. O.

Child as Object of Psychology-Pedagogical Researches (the History-Pedagogical Analysis)

In article the historic-pedagogical analysis of psychology-pedagogical researches of the children's person is carried out Ukraine from pre-revolution times to the end of 30th XX of century. The personal payment of home teachers is described on business research of child. Work of Kyiv is analysed, Kharkiv psychological schools and other specialized establishments in relation to methodology of research.

Key words: tests, a pedology, the Kharkiv psychological school, the Kiev psychological school.

Відомості про автора

Петухова Ірина Олексіївна – доцент кафедри психології та соціології
Національного університету державної податкової служби України.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2012 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.